

TOPLUMSAL CİNSİYETİ MÜHENDİSLİKTE ARAMAK

Dr. Ezgi PEHLİVANLI KADAYIFÇI - *Sosyolog*

ezgip@metu.edu.tr

Ben: Sende Ayşe'nin telefonu var mı? Kadın mühendislerle ilgili bir araştırma yapıyorum da onunla konuşmam lazım.

Erkek Makine Mühendisi: Ne yapacaksın Ayşe'yi? O kadın sayılmaz (gülüyor)

Ben: Ne demek Ayşe kadın sayılmaz?

Erkek Makine Mühendisi: Yani diğer kadınlar gibi değildir. Bizim gibi takılır da, o yüzden söyledim.

Ben: Yani o da sizden biri mi? Onu da erkek gibi mi görüyor sunuz?

Erkek Makine Mühendisi: Yok yani bizden biri değil de, okuldan arkadaş işte.

Ben: Peki sence Ayşe iyi bir mühendis mi?

Erkek Makine Mühendisi: Mühendiiiis?... hmmm... yani, evet, belki.

Bu konuşma ve bu konuşmayla benzer içerikte bir başkası ben ve iki erkek mühendis arasında, birbirinden farklı zamanlarda geçti. Konuşmada sözü edilen Ayşe¹ de mühendis ve konuşan kişilerin üniversiteden sınıf arkadaşıydı. Konuştuğum iki erkek mühendis de Ayşe'nin diğer kadınlara benzemediğini söylediler. "Diğer kadınlar" derken, "erkek muhabbetine" alışkın olmayan ve "kendileri gibi takılmayan" kadınları kastediyorlardı. Ayşe, bu sözü edilen davranışlara alışkın olduğu için kadın olarak kabul edilmiyordu. Öte yandan Ayşe, "onlardan" biri de değildi, çünkü "kadın"dı. Ayşe'nin bu durumu onun iyi mühendis kabul edilmesinde de sorun yaratıyordu, çünkü yine, kadındı.

2013 yılından bu zamana kadar yaptığım araştırmalarda, mühendisliği ve toplumsal cinsiyet temelli yapısını anlamaya çalıştım. Bu durum mühendislik

mesleğine özgü olmamakla birlikte; işgücünün eril yapısı, çalışma koşulları (şantiye gereklilikleri, mavi yaka ile çalışmanın kendine özgü dinamikleri, sektörel olarak yalnız belli bir tip erkekliğe ayrılmış alanların olması, vb.) ve kadına toplumsal olarak yüklenen aile içi sorumluluklar ile bu meslek grubu, toplumsal cinsiyeti aramak için çok ilginç bir ortam oluşturuyordu. Meslek seçimine kadarki dönemden, üniversite hayatına ve son olarak çalışma yaşamına bakarak toplumsal cinsiyet içeren deneyimleri anlamaya çalıştım.

Girişteki diyalogtan da görüleceği üzere kadın mühendislerin mesleki sıkıntıları sadece sayısal azlıktan ibaret değildir ve altta yatan sebepler yalnız istatistiksel verilerle açıklanamamaktadır. Sayısal azlığın sebepleri çok boyutlu olup bu meslekte yer etmiş günlük ifadelerde, önyargılarda ve iletişim biçimlerinde saklanmıştır. Bu durum toplumsal cinsiyet temelli ilişkileri ve dili içselleştirmemizden kaynaklanır, aynı zamanda sektörel yapılar bu bağların devamlılığını sağlar ve onları kuvvetlendirir. Bu ilişkiler bütünü mühendisliğin toplumsal cinsiyet temelli yapısını oluşturur.

Toplumsal Cinsiyeti Ayrıntıda Aramanın Gerekliliği

Toplum bize çeşitli kanallar ve medya yoluyla sürekli cinsiyete dair mesajlar, önyargılar, kalıplaşmış düşünceler gönderir. Söz konusu mesajlar dil, simgeler, toplumsal beklentiler yoluyla bizi sarmalar. Saussure (1916) bütünsel bir yapıyı yansıtan kültür ve ürünlerini pek çok kaynak çerçevesinde incelemiş ve sosyal yapıyı dilin ikili yapısı üzerinden anlamaya çalışmıştır. Bu görüşe göre; dilin yapısı etrafımızı ikili karşıtlıklar aracılığıyla sınıflandırır: siyah/beyaz, var/yok, batı/doğu, düz/yamuk, kamusal alan/özel alan, erkek/kadın vb. Bu karşıtlıklar ikili bir dil yapısı oluşturduğu gibi, yalnız bu ikiliklere hapsedilmiş, ikilikte bir öğenin diğerinden üstün veya daha değerli kabul edildiği toplumsal bir yapıda yaşadığımızı da anlatır.

¹ Katılımcıların isimleri anonimleştirilmiştir.

Bu perspektiften, dilin yapısı ile toplumsal örüntüler, yani belirli bir kültürde ilişki içinde bulunan öğelerin karşıtlığı ve ilişkiselliği anlaşılabilir. Nesne ve olay dilin yapısı içinde oluşmakta ve bu şekliyle, sosyo kültürel yapı ve ona ait kurumlar da zihnin bilinç dışı yapısının, yani dilin bir ürünü olmaktadır. Toplumsal değerlerin de tıpkı dil gibi, gösterenlerden oluştuğunu var sayan bu yaklaşım, sözlü veya sözlü olmayan pek çok toplumsal mesajı incelemenin kapılarını açar. Örneğin,

kamusal alanda “yaya” olan kişi doğrudan erkek olarak gösterilirken, başka bir örnekte okula çocuğunu götüren kişinin anne olması, çocuk ve bakım işlerinin kadına atfedildiğini bize anlatır. Bu mesajları istemsiz olarak kodlarız. Sözlü olarak cinsiyetlere dair mesajlar pekiştirilir. Örneğin, toplumumuzda genellikle kadınlık ve erkekliklere atfedilen sıfatlar:

Erkekler... güçlü, mert, savaşçı, cesur, dayanıklı vb...

Kadınlar... narin, zayıf, nazlı, duygusal, fedakar vb... 'dir.

Tarihsel olarak kadınların daha duygusal, erkeklerin daha güçlü olduğu, ya da bazı işlerin kadın işi, diğer bazı işlerin ise erkek işi olduğu gibi genellemeler yapılmıştır. Bu özelliklere baktığımızda çoğu zaman, fiziksel özelliklere kültürel ve sosyal koşullardan kaynaklanan anlamlar yüklediğimiz ortaya çıkar. Bu doğrultuda toplumsal cinsiyet kültürel ve sosyal olarak belirlenen cinsiyet rollerine karşılık gelir, biyolojiye bağlı değildir, toplumda var olan kültürel, dini, ideolojik sistemlerin güçlendirdiği geniş bir toplumsal işbölümünün görüntüsü olarak ortaya çıkar. Toplumsal cinsiyete dair mesajlar, tüm cinsiyetleri belli tanımların içine hapseder.

Karşıt ikilik mantığı toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünde de görülebilir. Kamusal alan/ özel alan ikiliğinde kamusal alan, yani ekonomik olarak daha çok değer yaratıldığı düşünülen alan erkeğe atfedilir. Özel alan, ücretsiz emeğin ve ailenin bakım işlerinin kadına uygun görüldüğü alandır.

Aile kurumunda teknolojiler toplumsal cinsiyete göre paylaşılır; erkeklere bozup yapabilecekleri oyuncaklar alınır, kız çocukları yapımdan ziyade tüketime

yönelik yetiştirilir. Bu yönlendirme, ileride çocukların meslek seçimlerinden hayata bakış açlarına kadar pek çok alanı etkiler.

Mühendislerin Anlattıkları

Mühendislik mesleği, çoğunlukla teknoloji üretimi ve üretimin devamlılığını kurgulayan bir alandır. Bu alanda, dünyadaki işgücü istatistiklerine bakıldığında, işgücünün büyük bir kısmının erkeklerden oluştuğu görülür². Türkiye’de yaklaşık % 30’larda olan kadın erkek mühendis oranı³, “eril mühendislik⁴” alanları olarak kabul edilen; Makine, İnşaat, Elektrik, Maden, Metalurji gibi alanlarında, “kadınsı mühendislik” olduğu vurgulanan; Gıda, Çevre, Kimya mühendisliğine göre daha fazladır.

Yaptığım araştırmalarda, meslek olarak mühendisliğin tercih edilmesinin sebebinin, bu mesleğin aileler ve öğretmenlerce tavsiye edilmesi olarak anlatıldı. Tüm katılımcılar mühendisliğin saygı değer bir meslek olduğunda hemfikirdi. Bunda, 1960’lı yıllarda başlayan ve 90’lara kadar devam eden mühendis politikacıların büyük bir payı vardı⁵. Aynı zamanda mühendislik mesleği, başarılı olmanın ve aklın göstergesi olduğundan, mühendisliğin tavsiye edilmesi beklenen bir davranıştı.

Katılımcılar meslek tercihlerini nasıl yaptıklarını anlattıktan sonra, üniversitede kadın mühendislik öğrencisi olmanın nasıl bir deneyim olduğundan bahsettiler:

“Ben dediğin şeyin gerçekte olduğunu düşünüyorum. Çünkü mesela ben lisanstayken 10 kızdık, doktora dayken sınıfta tek kıydım. Çok yalnız kaldım. Hatta bizim alanda daha çok erkeklerin ilgilendiği bir konuda çalışmama rağmen kimse ne yardım etti, ne de yaptığım işi beğendi. Oksimoron gibiydim (gülüyor).” (Beliz, Elektrik Mühendisi)

² Bknz. https://en.unesco.org/sites/default/files/usr15_is_the_gender_gap_narrowing_in_science_and_engineering.pdf

³ Türkiye istatistikleri Avrupa ve ABD istatistiklerine kıyasla daha yüksek olmakla birlikte, yaklaşık son 20 yıldır %30’larda sabitlenmiştir. Bu durumun, Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde orta sınıf kadınların özel olarak teknik mesleklere yönlendirilmesinden, anonimleştirilmiş üniversiteye giriş sistemine uzanan pek çok sebebi olduğundan bahsedilmektedir (Pehlivanlı-Kadayıfci, 2015; Smith & Dengiz, 2010).

⁴ Zengin, B., 2002.

⁵ Sözü edilen politikacıların hepsi erkektir. Bu durum rol modellerin toplumsal düzeyde erkeklik ile eşleştirilmesini sağlamış olabilir (Köse & Öncü, 2000). Popüler kültürden bunun bir yansıması için Türkiye sinemasından bir alıntı: “Beni ne doktorlar ne mühendisler istedi”.

Çalışmalarına katılan kadın ve erkek mühendisler, mühendislik bölümlerinin erkek egemen olmasını doğal karşıladıklarını belirttiler. Bunun sebebini, erkeklerin teknolojiye ve makinelere daha çok yönlendirilmelerine bağladılar. Bazı katılımcılara göre, eğer kadınlar mühendislikte seslerini duyurmak istiyorlarsa, teknolojik gelişmeleri takip etmek durumundaydılar. Bu yüzden erkeklere göre bir adım geride olduklarını hissettiklerini belirttiler.

“Mühendis Kafası” Deyimi Toplumsal Cinsiyet Temelli midir?

“Mühendis kafası” deyimini, akla en uygun çözümü en ekonomik şekilde çözmeye çalışan kafa gibi özetlenebilir. Analitiktir, problem çözme becerisini vurgular. Bir araştırmacı olarak bu deyim ne anlattığını katılımcılara sordum. Katılımcıların neredeyse tümü, mühendislerin kendilerine özgü davranış ve anlayış biçimleri olduğunu, bu durumu üniversiteden önce, “sende mühendis kafası var” dediğinde fark ettiklerini, sonradan bunun üniversitede pekiştirildiğini belirttiler.

“Asıl hocalar yaratır o imajı. Bi imaj vardır kafalarında işte mesela mühendis dediğin nasıl olmalı gibi. Sen o kalıba giremezsen seni iyi mühendisten saymaz falan. Mesela bizim bi hoca vardı her derste önce bi süre öğüt verirdi. İşte çalışma hayatında şöyle olacak böyle olacak kendinizi hazırlamazsanız iş bulamazsınız gibisinden” (Gülşay, Metalürji Mühendisi)

“Bence kesinlikle böyle bir kafa var ama yalnız işle ilgili değil. Hayattaki genel tavrıyla da ilgili. Yani iki kere iki dört. Siyahla beyaz gibi, gri yok.” (Selen, Makine Mühendisi)

Mühendisliğe özgü bu imajın iş yaşamında da devam edip etmediğini sorduğumda katılımcıların tümü iş yaşamında bu kültürün daha çetin deneyimlendiğini ve üniversite hayatının bunun bir hazırlayıcısı olduğunu belirttiler.

“Zaten üniversitede bi darbe yedik. Yani erkeklerden. İş yerinde daha beter. Bu sefer de kıyafetine karışır, işini beğenmez, aralarına almazlar falan. Yani bitmiyo çektiğimiz (gülüyor).” (Ayşe, Elektronik ve Telekomünikasyon Mühendisi)

İş Hayatındaki Deneyimler

Anlatılara göre iş yerinde cinsiyetçi iletişim biçimleri çeşitli şekiller alıyor. Bunlar; şakalar/espriler, sosyal ağlardan dışlanmaları, umursamazlık, evliliğe cesaretlendirme, doğum iznini terfi için bir engel olarak görme, firmanın/fabrikanın fiziksel tasarımı ve mobbing. Bu alanlarda, katılımcılar tarafından anlatılmış olan, önemli olduğunu düşündüğüm bir kaç örnekle açıklamak gerekirse:

Şakalar/Espriler/Günlük Dil

Kadınların da yer aldığı bir ortamda “Günaydın Beyler!” veya, erkek yoğun bir ortamda “Günaydın kızlar!” denmesi, vb.

Sosyal Ağlardan Dışlanma

Çalışanlar arası halı saha maçlarında veya iş seyahatlerinde sosyal ağların kurulması. Bu durum, mesleki meselelerin enformel alana taşınmasını beraberinde getiriyor. Kadın mühendis, ailevi sorumluluklar ve futbola atfedilen erkek egemen yapı sebebiyle bu ağların dışında kalabiliyor.

Doğum İzni

Bir yandan çocuk sahibi olmayı salık veren aile söylemi, öbür yandan kadınların mesleklerinde ilerlemelerini engelleyen doğum izni, sadece mühendisleri değil tüm çalışan kadınları bir çıkmaza sokuyor. Bu durum, anne kadın mühendislerin görece az terfilerini ve ücret eşitsizliğini de beraberinde getirebiliyor.

Mobbing

Mobbing; bilinç dışı psikolojik etki, mühendisin so-

rumluluklarını bir süreliğine elinden alma ya da, çalışana hiyerarşide altta tutmayı sağlamak yoluyla yapıyor. Her iki şekilde de bilinçli yapılmış olsun veya olmasın, kadın veya erkek çalışanın motivasyonunda etkiler bırakıyor.

Genel olarak anlatılara bakıldığında, mühendislerin iş yaşamı hikâyeleri, bu konudaki genel önyargıları doğrular nitelikteydi. Kadın mühendisler, mesleklerini yapabilecekleri bir iş bulmakta erkeklere nazaran zorlanıyorlardı. Ayrıca, mühendislik tiplerine ek olarak, mühendislik pratiğinin bazı alanlarının, örneğin; kalite, organizasyon, AR-GE vb., kadınlara daha uygun görülmesi, önlerine çıkan bir başka engeldi.

Gülay, çalıştığı şirkette tek kadın mühendisti. Kadınların sanayi tipi işlerde çalışmasının hoş karşılanmadığını belirtti.

“Önce bir demir döküm firmasının kalite departmanında işe başladım. Kadınlar genelde buradan başlar. Erkekler uygulama kısmını yaparlar. İş görüşmesinde seyahat edebileceğimi söyledim işe alınmak için. Çünkü normalde kadınlar istemezler diye işverenler kadınları tercih etmez. Sonuçta beni işe aldılar.”

Seyahat edebilmek, işe alınma sürecinde başvurular için önemli bir nokta gibi görünüyordu. Firmalar seyahat özgürlüğü derken aslında, çocuk bakma sorumluluğu olmayan ve belki evli olmayan kadınları işe alabileceklerini anlatıyorlardı. Ev içi sorumluluklar kadınların seyahat etmesi açısından bir problem olarak algılanıyordu.

Benzer şekilde, bir erkek katılımcı, pis ve ağır iş gerektiren mekanlarda, alanlarda çalışmak istemediğini belirtti. Bu durum, erkek meslektaşları ve ilk amiri için bir mesele olmuştu:

“Ben sevmiyorum elim kirlensin, üstüm batsın. O muhabbetlere girmek istemiyorum. Hiç istemedim zaten ama bunu söyleyemek de zordur. Yani söylersin de, “ne biçim erkeksine” kadar gider. Bunun erkeklikle ilgisi yok, bir insan olarak pislği sevmiyorum. Ofisimde oturup, işimi yapayım. Bunu tercih ediyorum.” (Murat, Makine Mühendisi)

Toparlamak gerekirse, yazımın başında belirttiğim gibi, toplumsal cinsiyet temelli anlayış bizi iki kutuplu bir alana hapsediyor. Kadınlık ve erkekliklere toplumsal olarak yüklenen anlamlara hapsediliyoruz. Gülay’ın bahsettiği gibi, ya durumlara cinsiyetimizden bekleneni uydurmak zorunda kalıyoruz, ya da Murat’ın belirttiği gibi, toplumsal rolümüzün getirileri bizi aslında olmadığımız biri gibi görünmeye zorlayabiliyor.

Son olarak, bu kısa yazıda toplumsal cinsiyet ve mühendislik ilişkisini irdelemeye çalıştım. Toplumsal cinsiyete dair deneyimlerimiz, yalnız mühendisleri değil, ama öncelikle de tarihinde eril olagelmış bu meslek grubunu ve çalışanlarını etkilemektedir. Bu yazıda anlatıları bulunan katılımcıların, okuyuculara, deneyimlerini bir kez de toplumsal cinsiyet gözüyle ele almalarını sağlamasını umarım.

Kaynakça:

Koerner, E. F. (2013). *Ferdinand de Saussure: Origin and development of his linguistic thought in western studies of language (Vol. 7)*. Springer-Verlag.

Köse, A. H., & Öncü, A. (2000). “Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik”, TMMOB Yayınları, Ankara.

Pehlivanlı-Kadayıfçı, E. (2015). *Dijitalleşen emek süreçlerinde mühendislik pratiğinin dönüşümü*.

Smith, A. E., & Dengiz, B. (2010). *Women in engineering in Turkey—a large scale quantitative and qualitative examination*. *European Journal of Engineering Education*, 35(1), 45-57.

Zengin-Arslan, B. (2002). *Women in engineering education in Turkey: Understanding the gendered distribution*. *International Journal of Engineering Education*, 18(4), 400-408.